

PUHEEN- JA KIELENTUTKIMUKSEN KENTÄLTÄ

Koonnut Mari Honko

Kielen muutos ja variaatio

Kielen muuttuminen on aina ajankohtaista. Elävä, ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa käytössä oleva kieli ei tule valmiiksi tai jähmety sijoilleen, vaikka yksittäisen ihmisen ja ajanjaksojen näkökulmasta tai ideologisoituneessa puheessa tältä saattaa joskus vaikuttaa. Kielenmuutos kiinnostaa myös suurta yleisöä. Silti esimerkiksi päivälehtien toimittajat tuntuvat tavoittelevan meitä kielentutkijoita kielenmuutoksen äärellä herkimmin silloin, kun muutos on aktivoitunut huolipuhetta viimeisimmän koululaissukupolven kielitaidoista tai suomen kielen nykytilasta tai kun seuraavaksi päiväksi tarvitaan uusi kymmenen kohdan pikatesti sen selvittämiseen, keiden kielitaito on tai ei ole kiinni ajassaan.

Kielentutkijan tulokulma muutokseen on toinen. Muutoksia tarkastellaan pitkällä aikajänteellä ja suhteessa kielelliseen vaihteluun, ja huomion kohteeksi nousee muutoksen kuvaus sekä sen abstrahointi. Tässä kirjoituksessa kielen muutosta käsitellään kolmen vuonna 2021 valmistuneen väitöstutkimuksen avulla. Tutkimukset tarjoavat uutta tietoa erityisesti suomen kielen ja uralilaisten kielten muuttumisesta mutta myös laajemmin hyödynnettävää tietoa kielenmuutoksen prosesseista ja tutkimusmetodeista.

Olli Kuparisen väitöstutkimus käsittelee muutoksia Helsingin puhekielessä. Aineisto, 40 vuoden aikajänteen kattava pitkitäiskorpus litteroidusta haastattelupuheesta, on alun perin kerätty Terho Itkosen johtamassa Helsingin yliopiston hankkeessa kolmessa vaiheessa: ensimmäinen osa 1970-luvulla, toinen 1990-luvulla ja kolmas 2010-luvulla. Vaikka aineiston puhujajoukko ei 1970-luvun keruun jälkeen ole suhteessa osallistujien taustamuuttujiin tasakoosteinen, korpus on ajalliselta laajuudeltaan kuitenkin kansainvälisestikin merkittävä. Kuparinen tarkastelee tutkimuksessaan korpuksen ilmentämiä puhekielen muutoksia sekä yksittäisten kielenpiirteiden, varieteettien että kielyhteisön tasolla pääosin tilastollisia menetelmiä käyttäen. Tutkimuksen kohteeksi valikoitui tutkijan mukaan sellaisia, lähinnä morfologisia kielenpiirteitä, joissa vaihtelun ilmeneminen oli todennäköistä ja joihin aineiston litterointitapa sopi.

Tulosten perusteella monien yleiskielelle tunnusomaisten piirteiden käyttö väheni tarkastelujaksolla. Jo ensimmäisen tarkastelujakson aikana esimerkiksi monikon ensimmäisen persoonan verbimuotojen kuten *menemme* sekä persoonapronominien pitkin muotojen *minä* ja *sinä* käyttö väheni. Sanaloppuinen i-vokaali puolestaan jäi puheessa useammin pois sanoissa kuten *tulisi* ja *viisi*. Vaikka Helsingin puhekieli on ilmentänyt ja yhä ilmentää alueen monikielisyyttä ja muun muassa hämäläismurteiden piirteiden elinvoima Kuparisen mukaan näkyy tutkimusaineistossa, erityisesti nuoret suosivat Helsingin puhekielessä valtakunnallisia puhekielen piirteitä.

Muutosten laajuudessa, ennustettavuudessa ja nopeudessa ilmeni Kuparisen väitöstutkimuksessa piirrekohtaisia eroja, joiden kuvaaminen syventää ymmärrystä puhutun kielen muutosprosesseista. Esimerkiksi lyhyt infinitiivi yleistyi sekä A- että MA-infinitiivin tehtävissä (*pelata* ~ *pelaamaan* > *pelaa*), mitä havainnollistaa ilmausten kuten *voin pelaa*, *meen pelaa* ja *käyn pelaa* käyttö. Tämä tapahtui Kuparisen mukaan erityisesti analogisten mallien käyttämisen seurauksena ja selvimmin nuorilla, joilla lyhyt infinitiivi oli 2010-luvun aineistossa yleisin infinitiivimuoto. Jotkin muutoksista osoitautuivat melko nopeiksi ja kattaviksi, kun taas toisissa muutoksen laajeneminen sanoista ja sanojen

muotoryhmästä muihin oli hidasta. Kuparinen havaitsi esimerkiksi eA- ja OA-yhtymien oienneen puhekielessä jo lähes täysin (*korkea* > *korkee*, *autoa* > *autoo*, *kertoa* > *kertoo*), kun puolestaan UA- ja iA-yhtymissä esiintyi runsaammin myös yleiskielisiä variantteja (*koulua*, *istua*, *kahvia*, *leikkiä*).

Puhekielen piirteisissä tapahtuneiden muutosten lisäksi Kuparinen tarkasteli havaintoja suhteessa William Labovin kehittämiin muutosmalleihin. Näistä aineisto ilmensi selvimmin sukupolvittaisen muutoksen mallia, mikä on linjassa sen kanssa, että kielentutkimuksessa on muutosten tarkastelun yhteydessä usein päädytty eri ikäryhmien vertailuun perustuvan näennäisaikametodin käyttöön. Kuparinen toteaa, että kolmen aikapisteen tarkastelu yksittäisten muutosmallien kautta ei välttämättä pysty tavoittamaan kaikkia olennaisia muutosvaiheita tai muutosten hienojakoisuutta esimerkiksi suhteessa puhujaryhmiin. Hän esittääkin muutosten tutkimiseen metodisia vaihtoehtoja. Esimerkiksi kielenkäytön sidokset elämäntilanteisiin voitaisiin huomioida tutkimuksessa paremmin ja ikäkausivaihtelua voitaisiin muutosmallien sijaan tarkastella erilaisina ikäefekteinä. Tätä perustelee Kuparisen mukaan muun muassa se, että osa elämänvaiheista on puitteiltaan strukturoidumpia kuin toiset, mikä heijastuu kielenkäyttötapoihin. Nuorten elämänpolut esimerkiksi ovat enemmän samanlaisia ja samatahtisia kuin aikuisten polut, ja tämä samankaltaisuus ilmenee tarkastellussa puhekielen aineistossa nuoruuden suurempana ikäsidonaisuutena.

Kai Syrjäsen (2021) väitöskirja käsittelee kielievoluutiota ja sen laskennallisia analyysitekniikoita. Tällaiset menetelmät mahdollistavat kielten ja kielimuotojen muutosten tutkimisen hyvinkin suurista aineistoista ja lisäävät mahdollisuuksia aiempien tutkimustulosten testaamiseen esimerkiksi uusilla tai laajemmilla aineistoilla. Osa menetelmistä, kuten Syrjäsen valitsemat fylogeneettiset ja populaatiogeneettiset analyysitekniikat, on lainattu kielitieteeseen muilta tieteenaloilta, ja Syrjäsen tutkimuksessa keskeinen tehtävä onkin tutkia tekniikoiden soveltuvuutta historialliseen kielitieteeseen ja murteiden tutkimukseen. Lisäksi aineiston käsittelyssä ja tilastollisissa analyyseissa on hyödynnetty useita yleisempiä analyysityökaluja ja ohjelmistoja.

Kielitieteellisessä tutkimuksessa hyödynnetään yhä useammin osaamista ja menetelmiä muilta tieteenaloilta. Myös Syrjäsen tutkimus itsessään on osa monitieteistä hankekokonaisuutta, Urho Määttä käynnistämää BEDLAN-hanketta sekä sen jatkohankkeita, muun muassa Unni Leinon johtamaa UraLex-hanketta. Tutkimuksen kieliaineisto on koottu uralilaisten kielten perussanastosta sekä Lauri Kettusen murrekartastoon pohjautuvasta suomen murteiden digitaalisesta kartastosta, ja lisäksi metodologian testaamiseen ja arviointiin on käytetty simuloitua kieliaineistoa. Väitöskirjan neljästä tutkimusartikkelista kolme käsittelee uralilaisen kieliperheen tutkimusta simuloitun sekä todellisen kieliaineiston avulla, neljäs kielensisäistä tutkimusta Suomen murreaineiston avulla.

Tutkimuksen yhteenveto-osissa Syrjänen muistuttaa, että evoluutiotutkimuksen menetelmien lainaaminen kielentutkimukseen ei ole yksinkertaista, vaan edellyttää teoreettista ja menetelmällistä osaamista sekä menetelmien valikointia. Analyysityökalujen runsaus ja soveltaminen sekä kielen makro- että mikrotason ilmiöiden ja itse tutkimusmetodien tutkimukseen muodostaa laajan ja moniulotteisen kokonaisuuden. Tutkimusasetelman ja metodien selkeä esittely sekä tuloksia havainnollistavat visuaaliset esitystavat kuitenkin tekevät tutkimuksesta kiinnostavaa luettavaa myös tutkimusalaan ja käytettyihin metodeihin vasta ensi kertaa tutustuvalla lukijalla.

Tulosten perusteella tutkimukseen valitut evoluutiopohjaiset analyysitekniikat soveltuvat hyvin sekä kielten että kielimuotojen tutkimiseen. Syrjäsen mukaan niiden avulla saadut tulokset vastaavat aiempaa tutkimusta, mutta lisäetuna on etenkin kyky toistaa ja täydentää sitä esimerkiksi uudenaisten aineistojen avulla sekä mahdollisuus analysoida ja kvantifoida tulosten monitulkintaisuutta eri tavoin. Kvantifioinnin avulla puolestaan on mahdollista tavoittaa muun muassa kieliaineistojen

rakenteellinen järjestäytyneisyys, kuten murrealueiden voimallinen itä–länsi-jako ja uralilaisten kielten evoluution puumainen yleishahmo. Yhtä lailla voidaan kuitenkin tutkia myös poikkeamia näistä, kuten murrealueiden liittymäpintoja sekä itämerensuomalaisten ja saamelaiskielten evoluution erityispiirteitä. Syrjänen muistuttaa, että metodiikka myös tukee monitieteistä tutkimusta esimerkiksi tarjotessaan työskentelyyn yhteisen välineen, numeroiden kielen (*the shared language of numbers*).

Mikko Laasasen väitöstutkimuksen kohteena on meneillään oleva kielenmuutos ja sen tutkimus. Laasanen jäsentää tutkimuksensa neljän keskeisen näkökulman avulla. Näitä ovat ensinnäkin sosiolingvistisen meneillään olevan kielentutkimuksen taustalla vaikuttava kielikäsitys ja tutkimusmenetelmänä käytetty näennäisaikametodi eli ajatus siitä, että tutkimalla kielenkäyttöä eri ikäryhmissä voidaan tavoittaa myös kielen muutosprosesseja. Lisäksi tutkimuksen kohteena on äidinkielisten suomenpuhujien kielenhallinnan variaatio sekä kielenmuutoksen eteneminen puhutusta kielestä kirjoitettuun kieleen. Lähestymistapa kahteen ensimmäiseen on teoreettinen. Kahta jälkimmäistä Laasanen puolestaan tarkastelee myös empiirisesti hyödyntämällä eri aikakausia edustavia kirjoitetun kielen aineistoja ja aiempaa puhuttua kieltä koskevaa tutkimusta sekä nuorilta aikuisilta kerättyä kielenhallinnan testiaineistoa.

Kielikäsitäytksen tarkastelussa Laasanen keskittyy Valentin Vološinovin saussurelaiseen kielikäsitäytseen (”abstraktiin objektivismiin”) kohdistamaan kritiikkiin ja siihen, olisiko tämä korvattavissa Vološinovin edustamalla dialogisella kielikäsitäytksellä. Näennäisaikametodin osalta tutkimuskohteena ovat sen taustaoletukset ja kielenhallinnon osalta se, miten äidinkielisten suomenpuhujien kielenhallinnan variaatio yhtäältä vaikuttaa ja toisaalta tulisi huomioida sosiolingvistiksessä variaationtutkimuksessa. Kielenhallinnon osalta empiirinen tutkimus kohdistuu nuorten aikuisten derivaatiomorfoloogia hallintaan. Puhutun ja kirjoitetun kielen suhteen tarkastelussa Laasanen tutkii possessiivisuffiksin käyttöä kirjoitetussa kielessä ja sitä, onko puhutulle kielelle osin tunnusomainen liitteettömyys yleistymässä myös kirjoitetussa kielessä.

Tutkimusasetelman runsautta kuvaa eri näkökulmien lisäksi se, että Laasanen vastaa tutkittaviin ilmiöihin yhteensä kolmentoista tutkimuskysymyksen avulla. Hän kertoo, että ei tutkimuksessaan myöskään nojaudu minkään yksittäisen tutkimussuuntauksen metodiikkaan vaan tukeutuu tutkimusvalinnoissa vahvasti omaan kielikäsitäytksensä – käsitäytksensä kielestä sekä sosiaalisena että normatiivisena ilmiönä. Koska kielikäsitäytset eivät synny pelkästään tutkijan omassa mielessä, tämä tarkoittaa luonnollisesti myös perehtymistä sosiaalisnormatiivisen kielikäsitäytksen rakentumiseen muun muassa aiemman kirjallisuuden avulla.

Tutkimuksen johtopäätöksenä Laasanen esittää, että saussurelainen kielikäsitäytys ei ole korvattavissa dialogisella, joka itsessään juontaa saussurelaisen kielikäsitäytksen perintöön. Lisäksi Laasanen (2021, s. 47) toteaa, että saussurelaisen kielikäsitäytksen kritiikki perustuu ennen kaikkea sen strukturalistiseen luentaan ja on siksi pätevää vain tässä kehityksessä. Näennäisaikametodin taustaoletuksia koskevissa havainnoissa olennaista on muun muassa se, kuinka tutkittava kielenhallinnan taso tai ilmiö vaikuttaa tuloksiin. Esimerkiksi äännejärjestelmän tasolla tutkittua tietoa idiolektin kehitymisestä ei siksi voi yleistää muille kielen tasoille.

Nuorten suomenpuhujien aineiston perusteella Laasanen toteaa, että äidinkielisten kielenhallinta ei ole vaihtelutonta, vaan puhujien välillä on kielenhallinnassa eroja, jotka eivät selity puhujan iällä tai koulutustaustalla. Tulosten perusteella Laasanen muistuttaa, että yksilölliset erot kielenhallinnassa ja -kehityksessä on huomioitava myös sosiolingvistiksessä meneillään olevan kielenmuutoksen tutkimuksessa. Possessiivisuffiksin käyttöä koskevien tulosten perusteella liitteettömyyden laajamittaista leviämistä kirjoitettuun kieleen ei ole tapahtunut, vaan muutosprosessit joko ovat

kirjoitetussa kielessä hitaita tai sitten modaaliteettien välinen ero säilyy. Tutkija painottaa, että koska possessiivisuffiksin käyttö vaihtelee teksti- ja tyyllilajin mukaan, sitä koskevia muutosprosesseja ei voi analysoida pelkästään yksittäisen tekstilajin tekstejä tarkastelemalla.

Puhujat ovat tietoisempia kielen muuttumattomuudesta kuin sen muutoksista, kirjoittaa Laasanen väitöskirjansa yhteenvedo-osiossa Lepschyn (1982 [1970], s. 45) pohjalta. Tässä mielessä on helppo ymmärtää, miksi esimerkiksi mediassa juuri totutusta poikkeavat tai itselle uudenlaiset tavat käyttää kieltä herättävät helposti huomiota ja huolta. Laasanen kuitenkin muistuttaa, että vaikka kielessä aina on normatiivinen puolensa, joka mahdollistaa kielenkäyttäjien välisen ymmärryksen ja siten vuorovaikutuksen, kielenkäyttäjien ei silti tarvitse alistua normeille. Normeja on mahdollista venyttää ja rikkoa. Tässä kirjoituksessa esillä olleet kielenmuutosta käsittelevät väitöstutkimukset esittelevät lukuisia kiinnostavia esimerkkejä siitä, miten kieli elää venyttelyn seurauksena.

LÄHTEET

- Kuparinen, O. (2021). *Muutoksen mekanismit. Kolmen aikapisteen reaaliaikatu tutkimus Helsingin puhkielestä*. Informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunta. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1990-8>
- Laasanen, M. (2021). *Meneillään oleva kielenmuutos ja kielellinen vaihtelu: variationistisen sosiolingvistiikan teoriaa*. Informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunta. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1992-2>
- Lepschy, G. C. (1982 [1970]). *A survey of structural linguistics*. Faber & Faber.
- Syrjänen, K. (2021). *Quantitative language evolution: Case studies in Finnish dialects and Uralic language*. Informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunta. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-2004-1>